

هندسه منابع و مصارف مالی اسلامی

تأليف

دكتور احمد شعبانى

دكتور عبدالمحمد كاشيان

انتشارات
دانشگاه امام صادق علیه السلام

عنوان: هندسه منابع و مصارف مالی اسلامی
مؤلفان: دکتر احمد شعبانی و دکتر عبدالمحمد کاشیان
ناشر: دانشگاه امام صادق علیه السلام
ویراستار ادبی: مهرناز بوجاری صفت
صفحه آرا و طراح جلد (یونیفورم): محمد روشنی
نمایه ساز و ناظر نسخه پردازی و چاپ: رضا دیبا
چاپ و صحافی: مجتمع چاپ و صحافی برتر
چاپ اول: ۱۳۹۵
قیمت: ۱۸۵/۰۰۰ ریال
شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۱۴-۵۶۲-۸

تهران: بزرگراه شهید چمران، پل مدیریت، انتشارات دانشگاه امام صادق علیه السلام
صندوق پستی ۱۵۹-۱۴۶۵۵ • کد پستی: ۰۱۴۶۵۹۴۳۶۸۱ • تلفکس: ۸۸۳۷۰۱۴۲
E-mail: press@isu.ac.ir • www.ketabesadiq.ir فروشگاه اینترنتی:

سرشناسه: شعبانی، احمد، ۱۳۴۳-
عنوان و نام پدیدآور: هندسه منابع و مصارف مالی اسلامی / تألیف احمد شعبانی و عبدالمحمد کاشیان
مشخصات نشر: تهران: دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۹۵
مشخصات ظاهری: ۳۲۸ ص.
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۱۴-۵۶۲-۸
موضوع: امور مالی -- جنبه های مذهبی -- اسلام
موضوع: زکات
موضوع: خمس
موضوع: اسلام و اقتصاد
شناسه افزوده: کاشیان، عبدالمحمد، ۱۳۶۵ -
رده بندی کنگره: ۹۱۳۹۵ هـ ۶۶ ش ۲/۲۳۰ BP
رده بندی دیویی: ۳۹۷/۴۸۳۳
شناسه افزوده: دانشگاه امام صادق (ع)
شماره کتابشناسی ملی: ۴۶۱۲۵۵۶

تمام حقوق محفوظ است، هیچ بخشی از این کتاب بدون اجازه مکتوب ناشر قابل تکثیر یا تولید مجدد به هیچ شکلی از جمله چاپ، فتوکپی، انتشار الکترونیکی، فیلم و صدا و انتقال در فضای مجازی نمی باشد.
این اثر تحت پوشش قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان ایران قرار دارد.

فهرست مطالب

سخن ناشر.....	۱۹
مقدمه.....	۲۱
فصل اول: بررسی نظری و فقهی زکات و خمس در نظام اقتصادی اسلام.....	۲۹
مقدمه.....	۲۹
۱- زکات و خمس در دین اسلام.....	۳۰
۱-۱- معنای لغوی و اصطلاحی زکات و خمس.....	۳۱
۱-۱-۱- معنای لغوی زکات.....	۳۱
۱-۱-۲- معنای اصطلاحی زکات.....	۳۱
۱-۱-۳- تعریف خمس.....	۳۱
۲- ادله وجوب زکات.....	۳۲
۱-۲-۱- دلیل اول: آیات محکم قرآنی.....	۳۲
۲-۲-۱- دلیل دوم: روایات.....	۳۳
۳-۲-۱- دلیل سوم: اجماع.....	۳۴
۳-۱- دلایل وجوب خمس.....	۳۴
۱-۳-۱- قرآن کریم.....	۳۴
۲-۳-۱- سنت پیامبر (ﷺ).....	۳۵
۳-۳-۱- روایات ائمه (علیهم السلام).....	۳۶
۲- فلسفه وضع زکات از منظر آیات و روایات.....	۳۹
۱-۲- فلسفه وضع زکات از منظر آیات.....	۳۹

۲۳	۲-۲- فلسفه وضع زکات از منظر روایات
۴۵	۳-۲- فلسفه خمس و موارد مصرف آن
۴۸	جمع‌بندی
۴۸	۳- آثار زکات در بعد فردی و اجتماعی
۴۸	۳-۱- آثار فردی زکات
۵۲	۳-۲- آثار اجتماعی زکات
۵۸	۳-۳- آثار ترک زکات
۶۲	جمع‌بندی
۶۳	۴- بررسی فقهی زکات و خمس
۶۳	۴-۱- مسئله زکات
۶۳	۴-۱-۱- دیدگاه مشهور در بین فقهای شیعه
۶۴	۴-۱-۲- دیدگاه غیرمشهور در بین فقهای شیعه
۶۸	۴-۱-۳- وجوب زکات در پول‌های رایج: بحث تفصیلی
۸۰	جمع‌بندی
۸۱	۴-۲- مسئله خمس
۸۲	۴-۲-۱- خمس معادن
۸۳	۴-۲-۲- خمس ارباح مکاسب
۸۵	فصل دوم: محاسبه ظرفیت بالقوه زکات و خمس در اقتصاد ایران
۸۵	مقدمه
۸۵	۱- زکات غلات اربعه: گندم، جو، کشمش، خرما
۸۶	۱-۱- شرایط وجوب زکات غلات اربعه
۸۶	۱-۲- مقدار و شیوه اخراج زکات غلات اربعه
۸۷	۱-۳- تعیین تابع زکات محصولات کشاورزی
۸۷	۱-۴- ارائه مدل کلی برآورد ظرفیت بالقوه زکات غلات اربعه
۸۸	۱-۵- محاسبه درآمد بالقوه زکات غلات اربعه برای سال ۱۳۸۲
۸۸	۱-۵-۱- زکات گندم آبی
۹۱	۱-۵-۲- زکات جو آبی
۹۳	۱-۵-۳- زکات بالقوه خرما
۹۵	۱-۵-۴- زکات بالقوه کشمش
۹۸	۲- زکات انعام ثلاثه: گاو، گوسفند و شتر

۹۹	۱-۲- شرایط وجوب زکات انعام ثلاثه
۱۰۰	۲-۲- شرایط انعامی که به مثابه زکات گرفته می شوند
۱۰۱	۲-۳- محاسبه ظرفیت بالقوه زکات انعام ثلاثه
۱۱۰	۳- زکات نقدین: طلا و نقره
۱۱۱	۳-۱- تعیین نصاب
۱۱۲	۳-۲- محاسبه زکات پول بر مبنای سپرده های بانکی
۱۱۳	۳-۲-۱- سناریوی اول: محاسبه بر مبنای سپرده بانکی
۱۱۵	۳-۲-۲- سناریوی دوم: محاسبه بر مبنای پول نقد یا اسکناس
۱۱۶	۴- محاسبه درآمد بالقوه زکات موارد نه گانه برای سال های ۸۰ تا ۸۹
۱۱۹	۵- زکات فطره بالقوه در اقتصاد ایران
۱۱۹	۵-۱- بررسی نظری زکات فطره
۱۲۰	۵-۲- محاسبه زکات فطره برای اقتصاد ایران
۱۲۱	۶- مقایسه درآمدهای بالقوه و بالفعل زکات
۱۲۲	۷- تشکیل در کارایی زکات با فرض انحصار در موارد نه گانه
۱۲۳	۷-۱- فرضیه های محتمل در موارد تعلق زکات و بررسی مقدار درآمد متناسب با هر کدام
۱۲۳	فرضیه اول
۱۲۴	پاسخ به فرضیه اول
۱۲۴	فرضیه دوم
۱۲۷	فرضیه سوم
۱۲۷	۸- برآورد ظرفیت بالقوه خمس در اقتصاد ایران
۱۲۷	۸-۱- برآورد خمس معادن
۱۲۹	۸-۲- خمس ارباح کسب (درآمد) و برآورد آن برای سال های مورد مطالعه
۱۲۹	۸-۲-۱- روش های برآورد پایه خمس
۱۲۹	۸-۲-۲- محاسبه خمس در ایران
۱۳۱	۸-۲-۳- جمع آوری ارقام حسابداری ملی
۱۳۳	۸-۲-۴- پایه و مقدار خمس کل کشور
۱۴۸	۹- منابع مالی اسلامی و مقایسه آن با درآمدهای مالیاتی
۱۵۱	فصل سوم: بررسی آثار اقتصادی ورود خمس و زکات به نظام مالیاتی کشور
۱۵۱	۱- ضرورت شکل گیری نظام مالیاتی اسلامی در کشوری اسلامی
۱۵۲	۲- کمک به کاهش وابستگی به درآمدهای نفتی

- ۱۵۳..... ۱-۲- راهکارهای کاهش وابستگی به نفت
- ۱۵۴..... ۳- کمک به کاهش فقر در جامعه.....
- ۱۵۵..... ۱-۳- ارائه الگوی تعیین خط فقر بر اساس اصول اقتصاد اسلامی
- ۱۵۵..... ۱-۱-۳- حداقل معیشت در اسلام و رفع فقر
- ۱۵۶..... ۱-۳-۲- بررسی روایات
- ۱۵۶..... روایت اول
- ۱۵۷..... روایت دوم
- ۱۵۸..... روایت سوم
- ۱۶۵..... روایت چهارم
- ۱۵۹..... روایت پنجم
- ۱۵۹..... ۲-۳- استخراج معیارهای اسلام در رفع فقر با توجه به احادیث مطرح شده
- ۱۵۹..... معیار اول: تأمین نیازهای اولیه
- ۱۶۰..... معیار دوم: معیار متوسط جامعه
- ۱۶۰..... معیار سوم: تعیین سطح متوسط و نیاز جامعه بر مبنای عرف
- ۱۶۰..... معیار چهارم: توجه به شأن افراد
- ۱۶۰..... ۳-۳- تحلیل مقایسه‌ای رویکرد اسلام به فقر و رویکردهای رایج
- ۱۶۰..... ۱-۳-۳- وجوه افتراق اسلام با رویکرد غرب
- ۱۶۱..... ۲-۳-۳- مزیت مدل ارائه شده
- ۱۶۱..... ۴-۳- برآورد خط فقر برای اقتصاد ایران بر اساس معیار نیازهای اساسی و سطح متوسط جامعه
- ۱۶۲..... ۱-۴-۳- ارائه معیار ترکیبی از نیازهای اساسی و سطح متوسط جامعه
- ۱۶۳..... ۲-۴-۳- محاسبه منابع لازم برای رفع فقر با رویکرد اسلامی
- ۱۶۹..... ۴- کاهش ضریب جینی
- ۱۷۰..... ۵- زکات (و خمس) و توسعه اقتصادی (بررسی نظری)
- ۱۷۰..... ۱-۵- توسعه در ادبیات اقتصاد
- ۱۷۱..... ۲-۵- اسلام و توسعه اقتصادی
- ۱۷۲..... ۳-۵- نقش بالقوه زکات در ایجاد رشد اقتصادی
- ۱۷۲..... ۱-۳-۵- زکات و حل مشکل بیکاری
- ۱۷۴..... ۲-۳-۵- زکات و بیکاری اختیاری
- ۱۷۴..... ۳-۳-۵- ارتقای سرمایه انسانی
- ۱۷۶..... ۴-۳-۵- ارتقای سرمایه اجتماعی

۱۷۶	۵-۳-۵- زکات و حل مشکل پول‌اندوزی و محبوس کردن ثروت.....
۱۷۷	۴-۵- نقش زکات در ایجاد عدالت و از بین بردن نابرابری‌ها.....
۱۷۷	۵-۴-۱- فقرزدایی و کاهش مفاسد اجتماعی.....
۱۷۸	۵-۴-۲- هدف اسلام از برطرف کردن فقر.....
۱۷۸	۵-۴-۳- مداوای فقر به کمک درمان ریشه‌های آن.....
۱۸۰	۵-۵- از بین بردن شکاف و اختلاف طبقاتی.....
۱۸۰	۵-۶- حل مشکلات خانواده‌هایی که سرپرست آنان زنان هستند.....
۱۸۱	۵-۷- نقش زکات در برقراری امنیت روانی، اجتماعی و اقتصادی.....
۱۸۱	۵-۷-۱- پرداخت بدهکاری‌ها.....
۱۸۱	۵-۷-۲- واقعه‌های ناگوار و تشکیل شرکت بیمه از طریق صندوق زکات.....
۱۸۳	۵-۷-۳- زکات و حل مشکل ازدواج جوانان.....
۱۸۵	فصل چهارم: مروری بر وضعیت موجود خمس، زکات و مالیات در ایران و بررسی چالش‌های پیش‌رو.
۱۸۵	مقدمه.....
۱۸۶	۱- تحلیل و بررسی سازوکار نظام مالیاتی جمهوری اسلامی ایران.....
۱۸۶	۱-۱- ضرورت تقویت نظام مالیاتی ایران.....
۱۸۷	۱-۱-۱- عارضه‌های وابستگی به درآمدهای نفتی در بودجه کشور: نقش مالیات.....
۱۹۰	۱-۱-۲- ناپایداری درآمدهای نفتی و پایداری درآمدهای مالیاتی.....
۱۹۳	۱-۲- اسناد بالادستی مرتبط با نظام مالیاتی.....
۱۹۳	۱-۲-۱- سند چشم‌انداز ۲۰ ساله.....
۱۹۴	۱-۲-۲- قانون برنامه پنجم توسعه.....
۱۹۴	۱-۲-۳- طرح تحول اقتصادی.....
۱۹۴	۱-۳- نگاهی بر سازوکار نظام مالیاتی ایران.....
۱۹۷	۱-۴- بومی‌سازی نظام مالیاتی.....
۱۹۸	۱-۵- نقش نظام مالیاتی در تشویق مردم به پرداخت خمس و زکات.....
۱۹۹	۱-۶- نقاط ضعف و قوت نظام مالیاتی ایران.....
۱۹۹	۱-۶-۱- نقاط قوت نظام مالیاتی.....
۲۰۰	۱-۶-۲- نقاط ضعف نظام مالیاتی.....
۲۰۰	۲- بررسی وضعیت فعلی زکات در جمهوری اسلامی ایران.....
۲۰۰	۲-۱- تاریخچه زکات در جمهوری اسلامی ایران و وضع قوانین.....
۲۰۲	۲-۲- جمع‌آوری و توزیع زکات در جمهوری اسلامی ایران.....

۲۰۲	۱-۲-۲- جمع‌آوری زکات در کشور.....
۲۰۴	۲-۲-۲- توزیع زکات.....
۲۰۶	۳-۲- سیستم مدیریت زکات: نقاط ضعف و قوت.....
۲۰۶	۱-۳-۲- نقاط قوت سیستم زکات.....
۲۰۷	۲-۳-۲- نقاط ضعف سیستم زکات.....
۲۰۸	۳- بررسی وضعیت خمس در جمهوری اسلامی ایران.....
۲۰۸	۱-۳- خمس و تأثیر آن بر حیات شیعه.....
۲۱۰	۲-۳- سیستم مدیریت خمس: نقاط ضعف و قوت.....
۲۱۱	۳-۳- تحقیقات میدانی در باب خمس.....
۲۱۲	۴-۳- بررسی نقاط ضعف و قوت نظام خمس در ایران.....
۲۱۲	۱-۴-۳- نقاط قوت سیستم خمس.....
۲۱۲	۲-۴-۳- نقاط ضعف سیستم خمس.....
۲۱۳	۴- نقد سیستم به‌صورت عمومی.....
۲۱۵	۵- بررسی موانع موجود در همگرایی نظام منابع مالی اسلامی و مالیات‌های متعارف.....
۲۱۷	جمع‌بندی.....
۲۱۹	فصل پنجم: الزامات طراحی ساختار سازمانی نظام خمس و زکات.....
۲۱۹	مقدمه.....
۲۲۰	۱- طراحی ساختار: مفاهیم و الزامات.....
۲۲۲	۱-۱- چه وقت باید ساختارها را تغییر داد؟.....
۲۲۳	۲-۱- مدل پردازش اطلاعات برای طرح.....
۲۲۴	۳-۱- منطق فرآیند طرح استراتژیک.....
۲۲۶	۴-۱- مراحل تصمیم‌گیری در مورد طرح.....
۲۲۷	۲- قانون زکات در کشورهای مسلمان: دلالت‌هایی برای طراحی الگوی یکپارچه‌سازی..
۲۲۷	۱-۲- قانون زکات در کشورهای اسلامی.....
۲۲۷	۱-۱-۲- سودان.....
۲۲۸	۲-۱-۲- اردن.....
۲۲۸	۳-۱-۲- یمن.....
۲۲۸	۴-۱-۲- مالزی.....
۲۳۲	۵-۱-۲- پاکستان.....

۲۳۲ عربستان سعودی - ۶-۱-۲
۲۳۳ کویت - ۷-۱-۲
۲۳۳ مصر - ۸-۱-۲
۲۳۳ جمع‌بندی و دلالت‌ها - ۹-۱-۲
۲۳۴ جمع‌آوری زکات در کشورهای اسلامی - ۲-۲
۲۳۵ تفاوت در اموال مشمول زکات - ۱-۲-۲
۲۳۶ دستگاه‌های جمع‌کننده زکات و روش‌های جمع‌آوری - ۲-۲-۲
۲۳۶ زکات محصولات کشاورزی و چهارپایان اهلی - ۱-۲-۲-۲
۲۳۸ روش جمع‌آوری زکات مال‌التجاره - ۲-۲-۲-۲
۲۳۹ زکات موجودی‌های مالی و پولی - ۳-۲-۲-۲
۲۳۹ سایر انواع زکات - ۴-۲-۲-۲
۲۴۱ جمع‌بندی و دلالت‌ها - ۳-۲-۲
۲۴۲ توزیع زکات در کشورهای اسلامی - ۳-۲
۲۴۲ اصناف زکات - ۱-۳-۲
۲۴۳ هزینه‌های اداری - پرسنلی - ۲-۳-۲
۲۴۳ روش‌های توزیع - ۳-۳-۲
۲۴۴ توزیع زکات از طریق بودجه عمومی دولت - ۴-۳-۲
۲۴۴ توزیع از طریق ادارات زکات - ۵-۳-۲
۲۴۴ توزیع به وسیله مؤسسات خیریه - ۶-۳-۲
۲۴۵ توزیع به وسیله قدرت‌های دولتی - ۱-۶-۳-۲
۲۴۵ توزیع از راه کمیته‌های محلی - ۲-۶-۳-۲
۲۴۵ توزیع مستقیم به وسیله اداره زکات - ۲-۶-۳-۲
۲۴۷ جمع‌بندی و دلالت‌ها - ۷-۳-۲
۲۴۷ ضمانت اجرایی قوانین زکات: مشوق‌ها و مجازات‌ها - ۴-۲
۲۴۷ مجازات‌ها - ۱-۴-۲
۲۴۸ مشوق‌ها - ۲-۴-۲
۲۴۹ جمع‌بندی و دلالت‌ها - ۳-۴-۲
۲۴۹ تدابیر تعیین مقدار زکات و تدوین اظهارنامه‌های لازم - ۵-۲
۲۵۱ جمع‌بندی و دلالت‌ها - ۶-۲
۲۵۱ جمع‌بندی - ۲۵۱

فصل ششم: بررسی دوگان‌های تقدم وجوهات شرعی یا مالیات و مکمل یا جانشین بودن آن‌ها با تأکید بر ابعاد حکومتی خمس و زکات در اقتصاد اسلامی ایران	۲۵۵
مقدمه	۲۵۵
۱- ابعاد حکومتی مالیات‌های شرعی (خمس و زکات)	۲۵۷
۱-۱- اجباری یا اختیاری بودن پرداخت مالیات‌های شرعی (با تأکید بر زکات)	۲۵۷
۲-۱- نقش حکومت در قبال زکات	۲۵۹
۱-۲-۱- پرداخت زکات در صورت مطالبه امام یا حاکم جامعه اسلامی	۲۵۹
۱-۲-۲- نظریه دوم: وجوب پرداخت زکات به امام و حاکم اسلامی	۲۶۱
۱-۲-۳- پرداخت زکات در صورت مطالبه امام یا حاکم جامعه اسلامی	۲۶۳
۳-۱- نقش حکومت در قبال خمس	۲۶۴
۱-۳-۱- فقهای شیعه و مسئله خمس	۲۶۴
۱-۳-۲- خمس در دوره غیبت	۲۶۵
۱-۳-۳- حکم خمس در نبود حکومت اسلامی	۲۶۶
۱-۳-۴- حکم خمس با وجود حکومت اسلامی	۲۶۶
۲- مشروعیت وضع مالیات	۲۶۷
۳- زکات، خمس و مالیات: امکان جانشینی یا مکمل بودن	۲۷۰
۱-۳- وجوه اشتراک بین مالیات و زکات	۲۷۰
۲-۳- بررسی امکان جایگزین شدن مالیات و کنار گذاشتن زکات و خمس	۲۷۲
۳-۳- بررسی امکان جایگزین شدن زکات و خمس و کنار گذاشتن مالیات در شرایط فعلی ایران	۲۷۲
۴-۳- تقدم زکات بر مالیات	۲۷۴
جمع‌بندی و نتیجه‌گیری	۲۷۵
فصل هفتم: طراحی سازوکار ورود خمس به نظام مالیاتی	۲۷۷
مقدمه	۲۷۷
۱- ساختار موجود و ویژگی‌های آن	۲۷۹
۲- ارائه مدل مطلوب در طراحی نظام مالیاتی	۲۸۱
۱-۲- سناریوی اول: خمس به مثابه هزینه مقبول و یا معافیت مالیاتی	۲۸۱
۱-۱-۲- گام اول در جهت وحدت نظام مالیاتی	۲۸۲
۲-۱-۲- حل مشکل پرداخت‌های موازی	۲۸۳
۳-۱-۲- خمس به مثابه هزینه مقبول	۲۸۳
۴-۱-۲- خمس به مثابه پرداختی در یک نظام واحد مالیاتی	۲۸۴

۲۸۴۵-۱-۲-پرداختی خمس در قانون
۲۸۵۶-۱-۲-محاسبه خمس و مالیات
۲۸۶۷-۱-۲-پرداخت واحد (یکسویه) بدون مواجهه با مشکلات ساختاری
۲۸۹۸-۱-۲-مزایای پرداخت واحد (یکسویه)
۲۸۹۱-۸-۱-۲-افزایش پرداخت وجوهات شرعی (افرادی که در میانه قرار دارند)
۲۹۰۲-۸-۱-۲-کارایی بیشتر (حساسیت مراجع تقلید در خرج وجوهات شرعی)
۲۹۰۹-۱-۲-نقد سناریوی اول
۲۹۲۲-۲-سناریوی دوم: نظام واحد مالیاتی تحت نظر ولی امر مسلمین
۲۹۲۱-۲-۲-سیر تحول نظام مالیاتی شیعه از صدر اسلام تاکنون
۲۹۲۱-۱-۲-۲-دوره حضور و حاکمیت معصوم (علیه السلام)
۲۹۳۲-۱-۲-۲-دوره حضور و عدم بسط ید معصوم (علیه السلام)
۲۹۵۳-۱-۲-۲-دوران غیبت و عدم تشکیل حکومت اسلامی
۲۹۵۴-۱-۲-۲-دوران غیبت امام معصوم و تشکیل حکومت اسلامی
۲۹۶۲-۲-۲-ارائه الگوی بهینه
۲۹۹۳-۲-۲-مدل عملیاتی در شرایط فعلی ایران
۳۰۲۳-۲-نکاتی در مورد مصارف و نهاد بعد از سیستم جدید
۳۰۵ فهرست منابع
۳۲۱ نماینه آیات
۳۱۵ نماینه روایات
۳۲۱ نماینه

فهرست جداول

- جدول ۱: مقدار بهره‌برداری، سطح کاشت و تولید گندم آبی ایران ۱۳۸۲..... ۸۸
- جدول ۲: مقدار بهره‌برداری، سطح کاشت و تولید جو آبی ایران ۱۳۸۲..... ۹۱
- جدول ۳: خلاصه آمار تولید خرما در اقتصاد ایران..... ۹۴
- جدول ۴: متوسط تولید و تعداد بهره‌برداری انگور و کشمش آبی در اقتصاد ایران..... ۹۶
- جدول ۵: متوسط تولید و تعداد بهره‌برداری انگور و کشمش دیم در اقتصاد ایران..... ۹۷
- جدول ۶: جدول زکات گوسفند..... ۱۰۱
- جدول ۷: تعداد بهره‌برداری و تولید گوسفند در اقتصاد ایران ۱۳۸۲..... ۱۰۲
- جدول ۸: متوسط تولید و تعداد بهره‌برداری و مقدار زکات گوسفند در اقتصاد ایران ۱۳۸۲... ۱۰۳
- جدول ۹: جدول زکات گاو..... ۱۰۶
- جدول ۱۰: تعداد بهره‌برداری، تعداد و مقدار زکات گاو در اقتصاد ایران ۱۳۸۲..... ۱۰۷
- جدول ۱۱: تعداد بهره‌برداری، تعداد کل و مقدار زکات شتر در اقتصاد ایران ۱۳۸۲..... ۱۰۸
- جدول ۱۲: متوسط قیمت طلا در سال‌های مورد مطالعه..... ۱۱۱
- جدول ۱۳: زکات نقدین بر اساس نصاب (قیمت‌ها به تومان)..... ۱۱۲
- جدول ۱۴: افراد مشمول پرداخت زکات بر اساس نصاب و میزان پرداخت آن..... ۱۱۲
- جدول ۱۵: مانده سپرده بخش خصوصی..... ۱۱۳
- جدول ۱۶: حساب بانکی هر خانوار در بانک بر اساس دهک‌های درآمدی (تومان)..... ۱۱۳
- جدول ۱۷: محاسبه زکات پول هر خانوار بر اساس دهک‌های درآمدی (تومان)..... ۱۱۴
- جدول ۱۸: محاسبه زکات پول بر اساس دهک‌های درآمدی (میلیارد تومان)..... ۱۱۴
- جدول ۱۹: توزیع پول (اسکناس و سکه) در نزد مردم و بانک‌ها..... ۱۱۵
- جدول ۲۰: توزیع پول (اسکناس و سکه) در دسترس مردم به نسبت دهک‌های درآمدی..... ۱۱۵
- جدول ۲۱: ظرفیت بالقوه زکات پول در ایران..... ۱۱۶
- جدول ۲۲: ظرفیت بالقوه زکات در سال ۱۳۸۲ به تفکیک موارد نه‌گانه..... ۱۱۷
- جدول ۲۳: ارزش افزوده رشته فعالیت‌های اقتصادی کشور به قیمت‌های جاری در دوره... ۱۱۷
- جدول ۲۴: ظرفیت بالقوه زکات در اقتصاد ایران طی سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۹..... ۱۱۹
- جدول ۲۵: محاسبه زکات فطره برای اقتصاد ایران طی سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۷..... ۱۲۰
- جدول ۲۶: برآورد درآمدهای دولت اسلامی در جهت تأمین حداقل معیشت خانوارهای ایرانی برای سال‌های ۸۰ تا ۸۹..... ۱۲۱
- جدول ۲۷: ارزش افزوده و ارزش پرداختی‌ها و دریافتی‌های معادن در حال بهره‌برداری بدون بخش نفت..... ۱۲۸

جدول ۲۸: محاسبه خمس درآمدهای نفتی و گازی طی سال‌های ۸۰ تا ۸۷.....	۱۲۹
جدول ۲۹: حسابداری ملی مربوط به پایه خمس و بدهی خمس (به قیمت جاری).....	۱۳۴
جدول ۳۰: ضریب جینی.....	۱۳۸
جدول ۳۱: نسبت هزینه برآوردی هر دهک درآمدی به هزینه کل طی سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۹.....	۱۳۹
جدول ۳۲: محاسبه هزینه‌های معفو خمسی خانوارها.....	۱۴۰
جدول ۳۳: متوسط هزینه سالانه برآوردی هر دهک درآمدی در سطح کشور طی سال‌های ۸۰ تا ۸۷.....	۱۴۱
جدول ۳۴: برآورد تعداد خانوارهای ایرانی از سال ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۹.....	۱۴۱
جدول ۳۵: متوسط هزینه سالانه برآوردی یک خانوار ایرانی طی سال‌های ۸۰ تا ۸۹.....	۱۴۲
جدول ۳۶: نسبت درآمد برآوردی هر دهک درآمدی به درآمد کل طی سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۷.....	۱۴۳
جدول ۳۷: درآمد قابل تصرف بخش خصوصی از سال ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۷.....	۱۴۴
جدول ۳۸: متوسط درآمد سالانه برآوردی خانوارهای ایرانی در هر دهک درآمدی طی سال‌های ۸۰ تا ۸۹.....	۱۴۴
جدول ۳۹: متوسط درآمد سالانه برآوردی یک خانوار ایرانی طی سال‌های ۸۰ تا ۸۷.....	۱۴۵
جدول ۴۰: پایه خمسی برآوردی ارباب مکاسب یک خانواده ایرانی طی سال‌های ۸۰ تا ۸۷.....	۱۴۶
جدول ۴۱: خمس برآوردی ارباب مکاسب یک خانواده ایرانی طی سال‌های ۸۰ تا ۸۷.....	۱۴۶
جدول ۴۲: خمس برآوردی ارباب مکاسب ایران طی سال‌های ۸۰ تا ۸۷ (خمس مازاد درآمد بر هزینه‌های یک سال) (ارقام به میلیارد ریال).....	۱۴۷
جدول ۴۳: مقایسه خمس محاسبه‌شده به روش‌های کلان و خرد.....	۱۴۸
جدول ۴۴: ظرفیت بالقوه خمس در اقتصاد ایران طی سال‌های ۸۰ تا ۸۹.....	۱۴۹
جدول ۴۵: مقایسه درآمد حاصل از خمس و درآمد مالیاتی دولت برای سال‌های ۸۰ تا ۸۹.....	۱۴۹
جدول ۴۶: مقایسه درآمدهای مالیاتی و منابع بالقوه مالیات‌های اسلامی.....	۱۵۴
جدول ۴۷: میزان مخارج مصرفی خانوارهای دهک‌های درآمدی شهری به نسبت کالاهای ضروری (متوسط خانوار ۳,۸۶ نفری).....	۱۶۳
جدول ۴۸: منابع لازم برای رفع فقر با توجه به سناریوهای تعریف‌شده: قابل پرداخت به دهک‌های هزینه‌ای برای کل کشور.....	۱۶۴
جدول ۴۹: میزان مخارج مصرفی خانوارهای دهک‌های درآمدی شهری به نسبت کالاهای ضروری (متوسط خانوار ۳,۸۶ نفری).....	۱۶۵
جدول ۵۰: میزان مخارج مصرفی خانوارهای دهک‌های درآمدی شهری به نسبت کالاهای ضروری.....	۱۶۵

- جدول ۵۱: منابع لازم برای رفع فقر با توجه به سناریوهای تعریف‌شده: قابل پرداخت به دهک‌های هزینه‌ای برای کل کشور (میلیارد تومان)..... ۱۶۶
- جدول ۵۲: میزان مخارج مصرفی خانوارهای دهک‌های درآمدی شهری به نسبت کالاهای ضروری ۱۶۷
- جدول ۵۳: منابع لازم برای رفع فقر با توجه به سناریوهای تعریف‌شده: قابل پرداخت به دهک‌های هزینه‌ای برای کل کشور..... ۱۶۸
- جدول ۵۴: تغییر ضریب جینی بر اساس سناریوهای اول و دوم..... ۱۷۰
- جدول ۵۵: درآمدهای نفتی، مالیاتی و سایر دولت طی سال‌های ۷۵ تا ۸۹..... ۱۸۹
- جدول ۵۶: ترکیب مالیات در سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۹..... ۱۹۶
- جدول ۵۷: قانون زکات در ایران (مصوب سال ۱۳۹۰)..... ۲۰۲
- جدول ۵۸: برآورد درآمدهای دولت اسلامی در جهت تأمین حداقل معیشت خانوارهای ایرانی برای سال‌های ۸۰ تا ۸۹..... ۲۰۳
- جدول ۵۹: نسبت مصرف زکات در حوزه‌های فقرزدایی و سازندگی ۲۰۴
- جدول ۶۰: مصارف زکات طی سال‌های ۸۴-۸۶..... ۲۰۵
- جدول ۶۱: پروژه‌های عمرانی کمیته امداد امام خمینی در سال ۱۳۸۶..... ۲۰۶
- جدول ۶۲: محدودیت‌های فقهی، اجرایی، تقنینی و ساختاری نظام مطلوب مالیاتی..... ۲۱۶
- جدول ۶۳: وضعیت پرداخت زکات در مالزی..... ۲۳۰
- جدول ۶۴: ظرفیت بالقوه خمس در اقتصاد ایران طی سال‌های ۸۰ تا ۹۱ و مقایسه آن با بودجه کل کشور ۲۷۳

فهرست نمودارها

- نمودار ۱: مقایسه درآمدهای دولت در سال‌های مختلف..... ۱۸۹
- نمودار ۲: مقایسه درآمدها و مخارج دولت ۱۹۰
- نمودار ۳: روند درآمدی‌های نفتی ایران از سال ۵۸ تا ۸۹..... ۱۹۱
- نمودار ۴: روند درآمدهای مالیاتی دولت..... ۱۹۳
- نمودار ۵: اجزای درآمدهای مالیاتی دولت ۱۹۵
- نمودار ۶: ترکیب درآمدهای مالیاتی ۱۹۵
- نمودار ۷: مقایسه انواع درآمدهای مالیاتی ۱۹۶
- نمودار ۸: ترکیب انواع مالیات‌ها ۱۹۷

نمودار ۹. مسیر بحث در بررسی تقدم و تأخر و نیز مکمل یا جانشین بودن منابع مالی اسلامی و مالیات‌های متعارف.....	۲۵۷
نمودار ۱۰: ترسیم وضعیت فعلی نظام مالیاتی در ایران.....	۲۸۰
نمودار ۱۱: سناریوی اول در ورود خمس و زکات به نظام مالیاتی.....	۲۸۸
نمودار ۱۲: کفایت یا عدم کفایت وجوهات شرعی و وضع مالیات حکومتی.....	۲۹۷
نمودار ۱۳: ضرورت وضع مالیات در شرایط بهینه.....	۲۹۸
نمودار ۱۴: چرخه پرداخت و مصرف وجوهات شرعی و مالیات.....	۲۹۹
نمودار ۱۵: سازوکار ورود خمس و زکات به نظام مالیاتی.....	۳۰۱

«بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»
وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا وَقَالَا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي
فَضَّلَنَا عَلَى كَثِيرٍ مِّنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ
(قرآن کریم. سوره مبارکه النمل. آیه شریفه ۱۵)

سخن ناشر

فلسفه وجودی دانشگاه امام صادق، که از سوی ریاست فقید دانشگاه به کرات مورد توجه قرار گرفته، تربیت نیروی انسانی متعهد و باتقوا و کارآمد در عرصه عمل و نظر است تا از این طریق دانشگاه بتواند نقش اساسی خود را در سطح راهبردی به انجام رساند. از این حیث، «تربیت» را می‌توان مقوله‌ای محوری یاد کرد که وظایف و کارویژه‌های دانشگاه در چارچوب آن معنا می‌یابد؛ زیرا «علم» بدون «تزکیه» بیش از آنکه ابزاری در مسیر تعالی و اصلاح امور جامعه باشد، عاملی مشکل‌ساز خواهد بود که سازمان و هویت جامعه را متأثر و دگرگون می‌سازد.

از سوی دیگر، «سیاست‌ها» تابع اصول و مبادی علمی هستند و نمی‌توان منکر این تجربه تاریخی شد که استواری و کارآمدی سیاست‌ها در گرو انجام پژوهش‌های علمی و بهره‌مندی از نتایج آنهاست. از این رو، پیشگامان عرصه علم و پژوهش، راهبران اصلی جریان‌های فکری و اجرایی به حساب می‌آیند و نمی‌توان آینده درخشانی را بدون توانایی‌های علمی - پژوهشی رقم زد و سخن از «مرجعیت علمی» در واقع پاسخ‌گویی به این نیاز بنیادین است.

دانشگاه امام صادق در واقع الگویی عملی برای تحقق ایده دانشگاه اسلامی در شرایط جهان معاصر است. الگویی که هم‌اکنون ثمرات نیکوی آن در فضای ملی و بین‌المللی مشاهده می‌شود. طبعاً آنچه حاصل آمده محصول نیت خالصانه و جهاد علمی مستمر مجموعه بنیان‌گذاران و دانش‌آموختگان این نهاد است که امید می‌رود با اتکا به تأییدات الهی و تلاش همه‌جانبه اساتید و دانشجویان و مدیران، دانشگاه بتواند به مرجعی تمام‌عیار در گستره جهانی تبدیل شود.

معاونت پژوهشی دانشگاه امام صادق با توجه به شرایط و امکانات و نیازمندی جامعه در مقطع کنونی با طرحی جامع نسبت به معرفی دستاوردهای پژوهشی دانشگاه، ارزیابی سازمانی - کارکردی آن‌ها و بالاخره تحلیل شرایط آتی اقدام کرده که نتایج این پژوهش‌ها در قالب کتاب، گزارش، نشریات علمی و ... تقدیم علاقه‌مندان می‌شود. هدف از این اقدام، ضمن قدردانی از تلاش خالصانه تمام کسانی که با آرمان و اندیشه‌ای بزرگ و ادعایی اندک در این راه گام نهادند، درک کاستی‌ها و اصلاح آن‌ها است تا از این طریق زمینه پرورش نسل جوان و علاقه‌مند به طی این طریق نیز فراهم شود؛ هدفی بزرگ که در نهایت مرجعیت مکتب علمی امام صادق را در گستره بین‌المللی به همراه خواهد داشت؛ ان شاء الله.

ولله الحمد

معاونت پژوهشی دانشگاه

مقدمه

بعد از پیروزی انقلاب اسلامی و تحقق حاکمیت نظام اسلامی، همراه با تغییر نگاه به اصلاح امور حکومتی و سیاستی، این انتظار به حق به وجود آمد که اهداف و مبانی اسلامی باید در تمام زمینه‌ها به خصوص در نظام‌سازی اقتصادی تحقق یابند. یکی از مشخصه‌های این جریان اصلاحی و به عبارت بهتر نظام‌سازی در بستر الگوی پیشرفت اسلامی - ایرانی، اتخاذ نظامی برخوردار از مبانی و جهت‌گیری‌های اسلامی و در عین حال مطابق با ساختار فرهنگی و اجتماعی کشور است. این جریان اصلاحی در ترمیم برخی امور همچون بانکداری به دلایلی خاص با سرعت و شتاب بیشتری انجام گرفت، اما علی‌رغم سابقه بالای پرداخت عبادی و تکلیفی و حکومتی همچون خمس و زکات و خراج و جزیه در تاریخ اسلام، به نظر می‌رسد مجموعه دلایلی مانع از این شده تا حساسیتی که برای اصلاح امور بانکی و خدمات مالی پس از انقلاب پیش آمد در مالیات رخ نداده و هیچ نوع مالیاتی در این سال‌ها قطع نظر از نرخ، شکل و پایه آن مورد جرح و تعدیل قرار نگیرد.

آنچه مسلم است این است که طراحی نظام مالیاتی برای جامعه‌ای اسلامی باید بر اساس اسلوبی اسلامی باشد تا به واسطه آن از زیاده‌پرداختی‌ها و پرداخت‌های موازی و واردآوردن فشار بیش از حد بر خانواده‌ها جلوگیری به عمل آید و از طرفی از ظرفیت‌های فرهنگی جامعه برای پرداخت خمس و زکات و مالیات نیز استفاده شود. از طرفی قابلیت درآمدهای اسلامی مانند خمس و زکات برای مصارف کشور بسیار زیاد

است که چشم‌پوشی از آن‌ها جداً جای سؤال دارد. مخصوصاً اینکه تحقیقات تجربی نشان داده است که در سال‌های اخیر ظرفیت بالقوه خمس و زکات در جامعه ما از درآمدهای بالفعل مالیاتی دولت بیشتر بوده است و مقدار آن به حدی بوده است که برای رفع فقر در جامعه کفایت کند و باز توزیع آن می‌تواند ضریب جینی را تا یک دهم کاهش دهد؛ لذا با توجه به پتانسیل فرهنگی و سرمایه اجتماعی بالایی که در جامعه مسلمانان در زمینه پرداخت خمس و زکات وجود دارد، باید توجه زیادی به درآمدهای حاصل از خمس و زکات به مثابه دو ابزار مهم درآمدی دولت داشته باشیم.

در حال حاضر جمهوری اسلامی ایران فاقد نظامی یکپارچه است که بتواند مجموعه منابع مالی اسلامی و مالیات‌های متعارف را در قالبی منسجم درون خود بگنجانند. از این روست که ساختار موجود سبب ایجاد ناهمگونی‌ها و ناهماهنگی‌هایی در حوزه اجرایی مالیات‌های متعارف و اسلامی شده است و لازم است که تغییرات ساختاری درخور توجهی در این حوزه صورت گیرد. برخی از این مشکلات به شرح ذیل است:

۱- پرداخت‌های موازی و بعضاً چندگانه مالیات‌های متعارف و اسلامی توسط مردم: در واقع بخش زیادی از مردم جامعه به پرداخت خمس و زکات مبادرت می‌ورزند و نظام مالیاتی بدون توجه به این نوع پرداخت‌ها، به آن‌ها مالیات نیز وضع می‌کند. هرچند هر سه از نظر شرعی واجب هستند، ساختار موجود منجر به وارد آوردن فشار بیش از حد بر برخی از خانوارها و تولیدکنندگان می‌شود که سهم مردم معتقد به دین اسلام بسیار زیاد است. به نظر می‌رسد این امکان وجود دارد که ساختار را به گونه‌ای طراحی کرد که اولاً این فشارها را به حداقل رسانده و ثانیاً افراد به صورت آزادانه و بدون احساس فشار به پرداخت هر ۳ نوع مالیات اقدام کنند.

۲- مخارج موازی و غیرهماهنگ دولت و مراجع معظم تقلید که ناشی از نداشتن سامانه اطلاعاتی مشترک در بعد مخارج است. در واقع، وضعیت موجود به گونه‌ای است که ممکن است برای برخی از امور، بودجه‌های مختلفی از سوی دولت و مراجع معظم تقلید اختصاص داده شود و به برخی از امور دیگر که لازمه جامعه اسلامی هستند بودجه‌ای اختصاص داده نشود؛ مانند رفع فقر که ممکن است اشخاصی هم از دولت و هم از سوی مراجع تقلید وجوهاتی دریافت کنند، اما عده‌ای دیگر از این

شرایط محروم بمانند. علت اصلی این مشکل نداشتن سامانه اطلاعاتی مشترک در مصرف وجوهات و یا مشخص نبودن وظایف در حوزه مصارف است.

۳- کم توجهی بخشی از جامعه به پرداخت وجوهات شرعی، که یکی از دلایل آن وضعیت ساختار موجود در نظام منابع مالی اسلامی و مالیات‌های متعارف است. در واقع، بسیاری از افراد به دلیل پرداخت مالیات از پرداخت خمس و زکات اجتناب می‌کنند و پرداخت مالیات را توجیهی برای پرداخت نکردن خمس و زکات می‌دانند. هرچند این توجیه ناصواب است، واقعیت جامعه ما حاکی از آن است که این شرایط وجود دارد و البته حل‌شدنی است. از طرفی ساختار موجود هیچ نوع انگیزه‌ای برای پرداخت خمس و زکات ایجاد نمی‌کند. در حالی که این امکان وجود دارد که ساختار به گونه‌ای طراحی شود که چنین انگیزه‌ای را فراهم آورد.

۴- غفلت از دو منبع مهم از منابع مالی اسلامی یعنی زکات و خمس در تأمین بودجه کشور علی‌الخصوص در شرایطی که به دنبال کاهش وابستگی به درآمدهای نفتی و استقلال مالی دولت هستیم. مخصوصاً اینکه تحقیقات تجربی نشان داده است در سال‌های اخیر ظرفیت بالقوه خمس و زکات در جامعه ما از درآمدهای مالیاتی دولت بیشتر بوده است و مقدار آن به حدی بوده است که برای رفع فقر در جامعه کفایت کند. ضمن اینکه برخی از تحقیقات در زمینه مالیات‌های متعارف دلالت بر آن دارند که حتی اگر پایه‌های مالیاتی در ایران به شدت گسترش یابد، باز هم امکان تأمین بودجه دولت میسر نخواهد بود؛ لذا می‌توان از خمس و زکات با حفظ قوانین شرعی برای تأمین بودجه دولت استفاده کرد.

۵- غفلت از ظرفیت‌های فرهنگی جامعه به منظور کاهش فرار مالیاتی: به نظر می‌رسد با توجه به پتانسیل فرهنگی و سرمایه اجتماعی بالایی که در جامعه مسلمانان در زمینه پرداخت خمس و زکات به مثابه امر عبادی واجب وجود دارد و بسیاری از مردم به دلیل اعتقادات خویش از آن فرار نمی‌کنند، این ظرفیت قابل تسری به نظام یکپارچه مالیاتی نیز است که خمس و زکات و نیز مالیات‌های متعارف جزئی از آن هستند و این امکان به وجود می‌آید که فرار مالیاتی تا حد مقبولی کاهش یابد.

۶- تبلیغات رسانه‌های معاند و دشمن اسلام مبنی بر وجود فساد در مصارف وجوهات

شرعی: این در حالی است که مراجع معظم تقلید از بزرگ‌ترین سرمایه‌های این نظام هستند و تخریب و جبهه ایشان در واقع تخریب و جبهه نظام محسوب می‌شود. بر همین اساس، این امکان وجود دارد که در ساختار جدید با گونه‌ای از شفاف‌سازی در مخارج اولاً از این تبلیغات منفی بکاهیم و ثانیاً با ارائه شفاف فهرست خدمات مالی که مراجع داشته‌اند خوش‌بینی مضاعفی در بین مردم ایجاد کنیم و زمینه تشویق ایشان به پرداخت خمس و زکات را فراهم آوریم و نهایتاً اینکه با در اختیار داشتن سامانه اطلاعاتی مشترک، در بعد مصارف از کارهای موازی از یک سو و بی‌نصیب گذاشتن برخی از امور لازم از سوی دیگر اجتناب ورزیم.

۷- در بعد خمس معادن باید اشاره کرد که طبق فتوای فقهای شیعه، خمس به معدن نیز تعلق می‌گیرد و بر افراد واجب است که پس از کسر هزینه‌ها یک پنجم آنچه استخراج کرده‌اند به‌مثابه خمس پرداخت کنند. حال اگر قرار باشد که دولت از معدن مالیات هم بگیرد، برای فرد استخراج‌کننده چه انگیزه‌ای باقی خواهد ماند تا به فعالیت در حوزه معدن بپردازد، جز اینکه از پرداخت خمس اجتناب ورزد.

موارد هفت‌گانه‌ای که در قسمت فوق به آن اشاره شد حاکی از آن است که نبود سیستمی یکپارچه در کشور می‌تواند باعث بروز چه مشکلاتی شود. همین امر ضرورت طراحی الگویی جهت یکپارچه‌سازی نظام مالیات‌های اسلامی و متعارف را بیش از پیش افزایش می‌دهد.

بر همین اساس، مسئله اصلی این است که با توجه به مشکلات موجود در ساختار فعلی از یک سو و ظرفیت مناسب و مقبول منابع مالی اسلامی از سوی دیگر، سازوکاری طراحی کنیم که به‌واسطه آن اولاً ساختاری منسجم و یکپارچه در نظام مالیات ایران مبتنی بر الگویی اسلامی ایرانی طراحی کنیم؛ ثانیاً به‌واسطه این ساختار از زیاده‌پرداختی‌ها، پرداخت‌های موازی و چندگانه و فشار غیرمقبول بر برخی خانوارها جلوگیری به‌عمل آید؛ و ثالثاً از ظرفیت‌های فرهنگی کشور به‌منظور جلوگیری از فرار مالیاتی استفاده شود و نهایتاً اینکه در بعد مصارف، از پرداخت‌های ناصواب و چندگانه به برخی از خانوارها، نهادها و نیز تأمین مالی برخی امور لازم در کشور و محروم ماندن برخی دیگر اجتناب ورزیده و در فرو کاستن از تبلیغات معاندین و نیز کمک به

استقلال مالی دولت و کاهش وابستگی به درآمدهای نفتی مؤثر باشد. البته این حوزه دارای حساسیت‌ها و الزامات زیادی است که باید به آن حساسیت‌ها نیز توجه شود که از جمله مهم‌ترین آن‌ها استقلال حوزه‌های علمیه و حفظ شأن مراجع معظم تقلید است. لازم است که ساختار نظام منابع مالی اسلامی و مالیات‌های متعارف و باز توزیع آن به گونه‌ای باشد که بسیاری از مشکلات مالی حوزه‌های علمیه را از بین ببرد، ضمن اینکه استقلال حوزه‌های علمیه کما فی‌السابق حفظ شود و حوزه‌های علمیه بدون وابستگی به دولت به پیگیری امور خود مبادرت ورزند. از طرف دیگر، مسئله تقویت نظام مالیاتی مطرح می‌شود که با توجه به اسناد بالادستی کشور لازم است که وابستگی دولت به درآمدهای نفتی به حداقل برسد. ساختار جدید باید بتواند دولت را در رسیدن به این هدف یاری کند. ضمن اینکه دولت بهانه لازم برای بالابردن سطح مالیات در کشور را دارد.

آنچه باید در مورد یکپارچه‌سازی منابع مالی اسلامی و مالیات‌های متعارف مورد تأکید مجدد قرار گیرد این است که منظور از یکپارچه‌سازی پاسخ به این سؤال است که مجموعه منابع مالی اسلامی و مالیات‌های متعارف چگونه می‌توانند در کنار یکدیگر و در قالبی منسجم نیازهای مالی حکومت اسلامی را برطرف کنند. به عبارتی به دنبال پاسخ به این سؤال هستیم که در حوزه وصول درآمدهای مالیاتی و منابع مالی اسلامی چه سازوکاری وجود داشته باشد تا مشکلات مطرح شده در ابتدای بحث به وجود نیاید و این دو نظام درآمدی بتوانند به صورت کاملاً سازگار و هماهنگ منابع مورد نیاز حکومت اسلامی در امور عمرانی و معیشتی و جاری را تأمین کنند. طبیعی است که در شرایط فعلی منظور از یکپارچه‌سازی حذف نظام مالیات‌های متعارف نیست، بلکه بحث در مورد ایجاد سازوکاری است که این دو نظام به صورت سازگار در کنار هم کار کنند. اینکه کدام‌یک از این دو در اولویت هستند و کدام‌یک باید مکمل دیگری باشد از جمله مباحثی است که مستلزم بررسی‌های فقهی دقیقی است و در این رساله به این مسئله پاسخ خواهیم داد و الگوی مورد نظر ما از پاسخ به این سؤال پیروی خواهد کرد. بعد دیگر تحقیق، ناظر به حوزه مخارج حکومت اسلامی است و در آنجا به بررسی فقهی این موضوع نیز خواهیم پرداخت که در صورت یکپارچه‌سازی هر یک از منابع خمس و زکات و مالیات‌های

متعارف باید چه مصارفی داشته باشند و متولیان آن چه کسانی خواهند بود. این موضوع نیز مستلزم بحث فقهی درخور توجهی در حوزه مصارف وجوهات شرعی و مالیات‌های متعارف دارد که نتایج آن‌ها به صورت پیش‌فرض‌های الگو مورد استفاده خواهد بود. ضمن اینکه بسیاری از کشورهای مسلمان تجربه بسیار مناسبی از قانونی کردن زکات دارند. بسیاری از کشورهای اسلامی قوانینی برای جمع‌آوری و توزیع زکات وضع کرده‌اند. در برخی از این کشورها پرداخت زکات به یک ارگان دولتی خاص که توسط قانون تأسیس می‌شود الزامی است و دولت مسئول جمع‌آوری و توزیع زکات است. از این میان، می‌توان به کشورهای یمن، عربستان سعودی، پاکستان و سودان اشاره کرد. در برخی دیگر از کشورها پرداخت زکات به یک ارگان دولتی یا شبه دولتی داوطلبانه است. مکلفان در این کشورها می‌توانند زکات واجب را خود شخصاً به مصارف شرعی برسانند و یا به مؤسسات خیریه مردمی سپرده تا آن‌ها در مصارف شرعی مصرف کنند. کویت و مصر دو نمونه از این کشورها هستند. در این دو کشور که زکات به صورت داوطلبانه به یک نهاد دولتی یا شبه‌دولتی پرداخت می‌شود نمی‌توان درباره اموال مورد تعلق زکات بحث کرد؛ زیرا از شخصی که می‌آید و داوطلبانه مبلغی را می‌پردازد و می‌گوید این زکات من است نمی‌توان از ارقام مورد تعلق زکات پرسش کرد. بنابراین، در قوانین زکات این دو کشور هیچ تفصیلی در مورد اموال مورد تعلق زکات و بخشودگی‌ها نشده است. این قوانین تنها از چند ماده که از تعداد انگشتان دست تجاوز نمی‌کند تشکیل شده است. اما در قوانین زکات آن پنج کشوری که پرداخت زکات به یک ارگان دولتی الزامی است، اموال موضوع زکات به همراه بخشودگی‌های زکوی به تفصیل بیان شده است. ولی با این همه تفاوت‌هایی در اموال مورد تعلق زکات، بخشودگی‌ها و روش‌های جمع‌آوری دارند و از کشوری به کشور دیگر فرق می‌کند.

مؤلفان امیدوارند نگارش کتاب حاضر بتواند فتح بایی در حوزه منابع مالی اسلامی و مالیات‌های متعارف باشد و این حوزه از دانش مورد توجه پژوهشگران اقتصاد اسلامی قرار گرفته و شاهد اصلاح نظام منابع مالی اسلام و مالیات‌های متعارف در کشور باشیم.

در خاتمه یادآوری می‌شود این اثر به صورت طرح مطالعاتی تحت عنوان «بررسی آثار خمس و زکات بر رفع فقر و طراحی سازوکار پیاده‌سازی خمس و زکات در نظام مالیاتی و نحوه بازتوزیع آن» که به سفارش مؤسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی بوده، نگارش یافته است.

فصل اول

بررسی نظری و فقهی زکات و خمس در نظام اقتصادی اسلام

مقدمه

اهمیت زکات به مثابه واجب مهم در دین اسلام بر کسی پوشیده نیست. این مسئله آنقدر دارای اهمیت است که بخش عظیمی از آثار علمی در حوزه فقه، تفسیر، تاریخ و علوم روایی را به خود اختصاص داده است و فقها، مفسران، مؤرخان و محدثان بخش زیادی از آثار خود را به این مسئله اختصاص داده‌اند. در حدیث آمده است زکات رکنی از ارکان پنج‌گانه اسلام است و بر هر کس که شرایط آن را داشته باشد واجب عینی است و به احادیث زیادی استناد شده که از جمله آن‌ها قول پیامبر است که فرمود: بُنَى الْإِسْلَامَ عَلَى خَمْسٍ، و سپس از جمله پنج مورد، ایتاء زکات را ذکر کرده است.^۱

بخش اول این فصل به بررسی نظری و فقهی زکات در اسلام می‌پردازد و جایگاه آن در اسلام را مشخص می‌کند جایگاه زکات و به تبع آن خمس در اسلام، فلسفه وضع زکات از منظر روایات و آیات، بررسی فقهی زکات و خمس و حق‌الاماره بودن آن‌ها از جمله موضوعاتی است که در این فصل به آن پرداخته می‌شود. آخرین مسئله‌ای که در این فصل به آن پرداخته خواهد شد، مسئله تشکیک در کارایی زکات با فرض انحصار در موارد نه‌گانه است. در این قسمت ضمن تشریح مسئله تشکیک در کارایی زکات و تبیین شبهه مورد نظر، به بررسی فرضیه‌هایی مختلفی که می‌تواند ما را در رفع این شبهه کمک کند می‌پردازیم.

۱. الفقه علی المذاهب الاربعه، ج ۱، ص ۵۹۰.

۱- زکات و خمس در دین اسلام

زکات و خمس از واجبات پراهمیت مسلمانان هست که قرآن کریم و روایات فریقین تأکید زیادی بر آن‌ها داشته و برای آن‌ها نقش مهمی در جامعه قائل شده‌اند. در اهمیت زکات همین بس که یکی از پایه‌های دین مبین اسلام شمرده شده و به‌مثابه درمان دردهای اقتصادی جامعه محسوب می‌شود. در قرآن کریم ۳۲ بار کلمه زکات آمده است و ۲۷ بار زکات و نماز کنار هم آمده‌اند و این مسئله نشان می‌دهد که اهمیت زکات در جامعه اسلامی به اندازه نماز است «الذین یقیمون الصلاة و یؤتون الزکاة...». امام رضا (علیه السلام) فرمود: «خداوند به من نعمت‌هایی داده است که دائماً نگران آن هستم تا حقوقی را که نسبت به آن‌ها بر من واجب کرده است پرداخت کنم. سؤال شد: شما نیز با آن مقام بزرگی که دارید به سبب تأخیر زکات از خدا می‌ترسید؟ فرمود: بله»^۱.

همان‌گونه که برخی از پژوهشگران اسلامی گفته‌اند، «زکات» دو معنا دارد. یکی معنای خاص که در عرف اسلامی به آن زکات گفته می‌شود که در نه چیز یا بیشتر با نصاب خاص، پرداخت آن فرض و لازم است؛ و دیگر معنای عام که شامل تمامی پرداخت‌های واجب مالی مانند صدقه، خمس و ... می‌شود. دلیل این سخن نامه پیامبر (صلی الله علیه و آله) به پادشاهان حیره است که فرمود: بپردازید زکات را از غنیمت‌ها، خمس خدا و رسول و آنچه خداوند از صدقه بر مؤمنان واجب گردانیده است.^۲ این روایت خمس را نیز نوعی زکات می‌داند. در واقع، بر اساس این دیدگاه، عنوان عام زکات شامل همه واجبات مالی می‌شود که برخی از آن‌ها ۱۰ درصد (مانند زکات غلات دیمی) و برخی ۵ درصد (مانند زکات غلات آبی) و برخی ۲۰ درصد (مانند خمس) و امثال آن هستند. به همین دلیل، است که بسیاری از فقهای بزرگ بخشی از کتاب خود را به زکات اختصاص داده‌اند که در بخشی از آن به زکات اموال، در بخشی دیگر به زکات ابدان و در نهایت به خمس و انفال پرداخته‌اند. از این رو، به دلیل اهمیت و جایگاهی که در زمان حاضر برای خمس و زکات قائل هستیم از خمس به‌صورت ویژه‌ای یاد کرده‌ایم و در کنار زکات به آن اشاره کرده‌ایم.

۱. جامع الاحادیث، ج ۹، ص ۴۲.

۲. علامه عسکری، ج ۲، ص ۹۷.